

IWONA NIEWIADOMSKA

ZNACZENIE ZMIENNYCH PSYCHOLOGICZNYCH W NARUSZANIU NORM PRAWA KARNEGO PRZEZ NIELETNICH

I. WYJAŚNIENIE POJĘCIA NIELETNIOŚCI

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r. (u.p.n.) podaje trzy definicje nieletniego ze względu na kryteria:

- a) demoralizacji,
- b) popełnienia czynów karalnych,
- c) wykonywania środków wychowawczych i poprawczych.

Ad a) Rozumienie nieletniości ze względu na kryterium demoralizacji.

Na podstawie przepisów ustawy (preambuła, art. 3, art. 4 u.p.n.) można przyjąć, że demoralizacja oznacza niekorzystne zmiany osobowościowe, których wynikiem jest zachowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Jako objawy demoralizacji ustawa wymienia naruszanie zasad współżycia społecznego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. W zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji nieletnim jest osoba do momentu ukończenia 18 roku życia (art. 1 u.p.n.).

Ad b) Definicja nieletniego ze względu na kryterium popełnienia czynów karalnych. W prawie karnym znaczenie wieku człowieka jest związane ze zdolnością do ponoszenia winy za popełniony czyn, który jest sprzeczny z normami prawa karnego. Wina sprawcy zależy od trzech czynników (Cieślak 1995, s. 334):

- odpowiedniego rozwoju fizycznego i duchowego, co się wiąże z odpowiednim ukształtowaniem osobowości;
- poczytalności sprawcy, czyli braku patologicznych zniekształceń psychiki wskutek niedorozwoju umysłowego, choroby psychicznej lub zaburzeń organicznych centralnego układu nerwowego;
- od braku obiektywnych uwarunkowań, wyłączających lub skrajnie ograniczających ludzką zdolność do autodeterminacji (siła fizyczna, przymus psychiczny).

Wymienione warunki wyłączające lub ograniczające winę ujmuje się w prawie karnym od strony negatywnej jako nieletniość, niepoczytalność i przymus nieprzezwyteczalny. Ze względu na przedstawione ograniczenia w zakresie odpowiedzialności za popełniony czyn sprzeczny z normami prawa karnego nieletni może być jedynie sprawcą czynu karalnego, czyli działania albo zaniechania o znamionach określonych w ustawie, które nie stanowi przestępstwa, przestępstwa skarbowego lub wykroczenia ze względu na brak winy sprawcy (Grześkowiak 1986, s. 56). Pojęcie czynu karalnego stanowi potwierdzenie ważnej zasady, że osoba między 13 a 17 rokiem życia ze względu na brak zdolności do zawinienia nie może popełnić przestępstwa ani wykroczenia, z wyjątkiem czynów wymienionych w art. 10 kodeksu karnego. Dopiero ukończenie przez sprawcę 17 lat w chwili popełnienia przestępstwa powoduje istnienie odpowiedzialności karnej w ścisłym znaczeniu.

W zakresie popełniania przez nieletnich czynów karalnych można ustalić pewne prawidłowości, do których w szczególny sposób można zaliczyć:

- a) Systematyczny wzrost tego typu czynów w latach dziewięćdziesiątych XX wieku (Siemaszko i in. 1999).
- b) Fakt grupowego działania nieletnich, które ośmiela współsprawców do popełniania kolejnych czynów sprzecznych z prawem (Sitkowska 1997, s. 188).
- c) Wysoki stopień demoralizacji sprawców czynów karalnych związany ze zwiększoną agresywnością, bezwzględnością lub okrucieństwem (Sitkowska 1997, s. 188). Analiza akt sądowych sugeruje, że czyny w postaci rozboju bardzo często są dokonywane wspólnie z rówieśnikami, wśród których istnieje specyficzna norma agresywnej zabawy, polegająca na dokonaniu

spektakularnego napadu, budzącego przestrasz i rozgłos. Agresywność grupy wzmaga fakt, że w jej strukturze jednostki silniejsze i bardziej agresywne dominują nad słabszymi. W związku z tym im wyższą pozycję w grupie zajmuje jednostka, tym jest bardziej agresywna (Czapów, Manturzewski 1960).

- d) Czyny karalne najczęściej popełniają uczniowie starszych klas szkół podstawowych lub szkół zawodowych, głównie chłopcy, wagarowicze, uciekinierzy z domów rodzinnych lub placówek wychowawczych (Woźniak-Krakowian, Pawlica 1998, s. 460-462; Kozińska 1982, s. 85).
- e) Do czynników wysoce sprzyjających czynom sprzecznym z prawem karnym zaliczono również używanie alkoholu lub innych środków psychoaktywnych (Woźniak-Krakowian, Pawlica 1998, s. 460-462; Kozińska 1982, s. 85).

Ad c) Określenie nieletniości ze względu na kryterium wykonywania środków wychowawczych i poprawczych. Naczelną zasadą w postępowaniu z nieletnimi jest zasada dobra dziecka (art. 31 u.p.n.). Zasada ta wskazuje, że za pomocą środków podejmowanych wobec adolescenta należy dążyć do osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu oraz zmierzać do prawidłowego spełniania obowiązków wobec niego przez rodziców lub opiekuna. Ze względu na zasadę dobra dziecka w postępowaniu wobec nieletniego należy uwzględniać jego osobowość, cechy charakteru, wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychofizycznego, zachowanie się oraz warunki jego dotychczasowego wychowania. Środki wychowawcze pozbawione są jakiegokolwiek elementu dolegliwości (Grześkowiak 1986, s. 60). Środek poprawczy został wyraźnie wyodrębniony przez ustawodawcę spośród ogółu środków stosowanych wobec nieletnich. Zakład poprawczy różni się od zakładu wychowawczego bardziej rygorystycznym postępowaniem wobec nieletnich. Sąd orzeka ten środek w odrębnym postępowaniu poprawczym, które jest regulowane przez art. 48-55 u.p.n., ale również tego środka nie można rozpatrywać jako szczególnej kary lub *quasi*-kary (Cieślak 1995, s. 471). Wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych trwa przez okresy wskazane przez sąd. Górną granicą oddziaływań wychowawczych i poprawczych stanowi ukończenie przez nieletniego 21 roku życia. Nad legalnością umieszczenia i przebywania nieletnich w ośrodkach wychowawczych lub poprawczych pełni nadzór sędzia rodzinny. M. Cieślak (1995 s. 471) stwierdza, że ze względu na zasadę dobra dziecka w postępowaniu w sprawach nieletnich regułą jest stosowanie środków wychowawczych, natomiast środki poprawcze,

lecnicze, zabezpieczające i środki karne są stosowane wyjątkowo i tylko w takiej sytuacji, gdy środki wychowawcze są niewystarczające lub nieodpowiednie dla nieletniego.

Przedstawione prawidłowości w zakresie przejawów demoralizacji oraz specyfiki popełniania czynów karalnych przez młodzież stanowią podstawę do postawienia pytania: W jaki sposób nieletni doświadczają poczucia sensu własnego życia? Prawidłowości dotyczące odpowiedzi na postawione pytanie mogą stanowić istotny element w zakresie resocjalizacji nieletnich w ramach stosownych środków wychowawczych lub środka poprawczego.

II. ZNACZENIE POCZUCIA SENSU ŻYCIA W KSZTAŁTOWANIU ZACHOWAŃ CZŁOWIEKA

Człowiek jako osoba ma zdolność określania samego siebie w działaniu, a nie tylko możliwość zwykłej adaptacji do środowiska. Potrafi przyjąć i zachować dystans wobec samego siebie i swojego otoczenia. Charakteryzuje go również wolność decydowania o przyjmowaniu lub odrzucaniu ofert danej kultury, społeczności czy środowiska. Wynika to z faktu, że człowiek jako osoba odkrywa w sobie istotę zdolną rozumieć samą siebie w swojej jedyności i niepowtarzalności (Nowak 2000, s. 251-252). Fakt bycia osobą sprawia, że człowiek ma poczucie własnej godności, które jest ściśle związane z podmiotowością (autodeterminacją), wewnętrzną wolnością i odpowiedzialnością.

Elementem konstytuującym doświadczanie własnej godności jest pozytywny obraz siebie i pozytywne przeżywanie własnej wartości (Chlewiński, Zaleski 1989, s. 1231). Osoby z dodatnią samooceną mają skłonność do utwierdzania się w zakresie słuszności podejmowanych decyzji. Natomiast jednostki o niskiej samoocenie często przejawiają tendencję przeciwną. Jeśli taki człowiek podejmie decyzję, to jest bardzo prawdopodobne, że za chwilę zacznie żałować, że nie dokonał innego wyboru. Odrzucona alternatywa zaczyna wydawać się bardziej atrakcyjna od alternatywy wybranej, ponieważ jednostki o negatywnym stosunku do siebie zazwyczaj przetwarzają informacje według schematu: „Jestem beznadziejnym człowiekiem, a beznadziejni ludzie podejmują bezsensowne decyzje. Właśnie podjąłem ważny wybór. Pewnie okaże się równie bezsensowny jak poprzednie... Zdaje się, że niektóre fakty już na to wskazują” (Mudyń 1998, s. 72). Zaprezentowany skrypt myś-

lowy stanowi istotną przesłankę do stwierdzenia, że poczucie godności stanowi rdzeń osobowości, doprowadza do jej integracji, broni obrazu własnej osoby przed zniekształceniami, ukierunkowuje postępowanie zgodnie z uznanym systemem wartości oraz pomaga w afirmacji życia niezależnie od zaistniałych warunków zewnętrznych (Chlewiński, Zaleski 1989, s. 1232).

Doświadczenie własnej godności jest istotowo związane z poczuciem sensu życia, ponieważ człowiek jest istotą, która ma umiejętność spostrzegania znaczenia i celowości własnej egzystencji (Kowalczyk 1986, s. 428-429). W ujęciu V. Frankla pełnia człowieczeństwa wyraża się w ukierunkowaniu na wartości, które pozwalają jednostce przekraczać zaistniałą sytuację życiową i odkryć jej sens na tle ponadindywidualnej całości. Mając oparcie w wartościach ostatecznych, osoba ludzka może zachować właściwą sobie osobową godność (Uchnast 1987, s. 97).

Poczucie sensu życia, rozumiane jako doświadczenie obejmujące całość egzystencji, sprzyja wolności wyborów i odpowiedzialności za własne postępowanie (Popielski 1994, s. 191). Między wolnością i odpowiedzialnością zachodzi ścisła zależność, ponieważ należycie rozumiana wolność wyraża się w odpowiedzialności. Człowiek jako osoba tkwi zawsze w polu odpowiedzialności. W konkretnych sytuacjach życiowych odpowiedzialność ta ma zróżnicowany charakter, ale w ostateczności człowiek zawsze jest odpowiedzialny za swoją egzystencję i za egzystencję innych (Nowak 2000, s. 339). Ze względu na różnorodność relacji osoby można mówić o trzech rodzajach odpowiedzialności: społecznej, religijnej (wobec Boga) oraz odpowiedzialności przed sobą samym. Autoodpowiedzialność znajduje swoje największe uzasadnienie w wolności, czyli w zdolności zajęcia stanowiska wobec otaczającej rzeczywistości (Nowak 2000, s. 340-341).

Duże znaczenie w rozwoju poczucia godności i sensu własnego życia mają oddziaływania wychowawcze, ukazujące zarówno istotę człowieczeństwa, jak i wartości moralno-religijne, ponieważ religia wskazuje na ponadczasowy wymiar człowieka i akcentuje w nim wymiar nadprzyrodzony, a przez to wpływa na głębsze poznanie siebie, ugruntowanie własnej godności i szacunek dla godności drugiego człowieka (Chlewiński, Zaleski 1989, s. 1232). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że kształtowanie poczucia sensu istnienia jest związane z konkretnymi doświadczeniami jednostki, które pozostają w ścisłym związku z jej odczuwaniem, przeżywaniem, wartościowaniem, relacjami interpersonalnymi, osiąganiem sukcesów lub porażek w świetle własnych oczekiwań i oczekiwań osób znaczących (Ostrowska 1986, s. 218). W wyniku skryształizowania się poczucia sensu życia człowiek

potrafi zachować godność i zaakceptować trudne sytuacje, związane z cierpieniem lub niepowodzeniami, potrafi również szanować godność innych, zwłaszcza słabszych lub znajdujących się niżej w hierarchii społecznej (Chlewiński, Zaleski 1989, s. 1232). Jednakże w życiu każdej osoby niejednokrotnie pojawiają się pytania dotyczące celowości własnego życia. Tego typu pytania nabierają szczególnego znaczenia, gdy człowiekowi brakuje wartościowych celów, gdy realizowane cele okazują się zawodne lub tracą wartość motywacyjną dla postępowania osoby. K. Popielski (1987, s. 45) stwierdził, że w takich okolicznościach człowiek może doświadczać „dysonansu egzystencjalnego”, czyli gubienia swojej podmiotowości, polegającego na rozdzieleniu się różnych wymiarów egzystencji. W sytuacji „dysonansu egzystencjalnego” osoba w miarę sprawnie funkcjonuje od strony biologicznej i psychicznej, ale traci zdolność do integracji różnego typu doznań na poziomie osobowym. W związku z tym dochodzi do rozdźwięku między tym, co biopsychiczne, a tym, co duchowe.

Utrata poczucia sensu życia, która łączy się najczęściej z brakiem wartości znaczących dla egzystencji, z ich niedojrzałością lub z zaburzeniami w ich hierarchizacji, z brakiem idei przewodnich lub z niemożnością ukształtowania osobowego stylu życia może stanowić istotną przyczynę naruszania przez nieletnich norm obyczajowych i norm prawa karnego.

III. PROGRAM BADAŃ WŁASNYCH DOTYCZĄCY NASILENIA POCZUCIA SENSU ŻYCIA U NIELETNICH

Badania własne miały na celu odpowiedzieć na pytanie: Jaka jest specyfika doświadczania poczucia sensu własnego życia przez nieletnich?

Próbując odpowiedzieć na postawione pytanie, przebadano dwie grupy osób:

- nieletnich: 30 chłopców w wieku 17 i 18 lat, którym ze względu na bójki, czyny chuligańskie i kradzież mienia sąd rodzinny przydzielił dozór kuratora sądowego;
- osoby pozytywnie przystosowane społecznie: 30 chłopców w tym samym wieku co nieletni, którzy nie mieli kolizji z prawem karnym, a wychowawcy i pedagodzy szkolni określili ich jako uczniów dobrze spełniających wymagania szkolne.

Poczucie sensu życia w wymienionych grupach badano za pomocą metody *Purpose-in-Life Test* (PIL) J. C. Crumbaugh i L. T. Maholicka, która została

przetłumaczona na język polski przez Z. Płużek. Test został oparty na teorii frustracji egzystencjalnej i nerwicy noogennej V. Frankla. W teście PIL można uzyskać wyniki, które stanowią continuum od oceny swojego życia jako sensownego, udanego, posiadającego cel, poprzez wątpliwość w jego sensowność, aż do rezygnacji i rozpacz z powodu braku możliwości usensownienia własnej egzystencji (Pilecka 1986).

Zastosowana metoda składa się z trzech części:

Część A jest złożona z 20 twierdzeń dotyczących poczucia sensu życia na siedmiostopniowej skali. W każdym twierdzeniu osoba badana może osiągnąć wynik minimalny w postaci 1 punktu, a wynik maksymalny w postaci 7 punktów. Im mniejsza suma punktów, tym mniejsze nasilenie poczucia sensu życia. W części A wyodrębniono następujące czynniki: cele życia, sens życia, afirmacja życia, ocena życia, ocena siebie, odpowiedzialność, ocena śmierci.

Część B składa się z 26 niedokończonych zdań, które badany dopełnia pierwszą myślą, jaka pojawia się w jego świadomości. Pytania mają charakter projekcyjny i badają wymiary wyodrębnione w części A.

W części C osoba badana może napisać kilka zdań na temat swoich dążeń i celów w życiu.

W badaniach własnych wykorzystano części A i B testu PIL. Wyniki zawarte w części A zostały poddane dwójakiego rodzaju analizom statystycznym:

- Najpierw przeprowadzono obliczenia za pomocą testu t-Studenta, aby stwierdzić występowanie istotności różnic między średnimi wynikami w nasileniu poczucia sensu życia w grupie nieletnich i chłopców pozytywnie przystosowanych.
- W celu określenia specyfiki poczucia sensu życia nieletnich porównano wyniki uzyskane w tej grupie za pomocą równań dyskryminacyjnych z wynikami chłopców dobrze przystosowanych. Metoda równań dyskryminacyjnych pozwala porównać ze sobą dwie populacje pod względem cech pochodzących z określonego inwentarza i dobrać zespół takich zmiennych, które najbardziej różnicują porównywane grupy. W związku z tym równanie dyskryminacyjne odgrywa ważną rolę w wyjaśnianiu zmiennej zależnej (w tym wypadku czyny karalne nieletnich) przez zmienne niezależne (wymiary poczucia sensu życia) oraz przewidywaniu wyników, jakie mogłyby uzyskać osoby spoza porównywanych populacji (Januszewski 1988, s. 149-153). W analizach statystycznych zastosowano procedurę krokową dla sekwencyjnych równań dyskryminacyjnych z pakietu statystycznego SPSS⁺.

Wyniki uzyskane w części B testu PIL ze względu na dane o charakterze nominalnym zostały poddane obliczeniom określającym istotności różnic między badanymi grupami za pomocą testu statystycznego χ^2 .

VI. UZYSKANE WYNIKI BADAŃ
DOTYCZĄCE POCZUCIA SENSU ŻYCIA U NIELETNICH

Różnice w zakresie poczucia sensu życia mierzonego metodą PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka u nieletnich i chłopców pozytywnie przystosowanych społecznie ilustruje tab. 1.

Tab. 1. Różnice w zakresie poczucia sensu życia mierzonego Testem PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka u nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych (N=30)

Nr	Treść pytania	Nieletni (N=30)		Dostosowani (N=30)		test	p.u. \leq
		M	s	M	s		
1	Zazwyczaj jestem: pełen życia i entuzjazmu	4,90	1,73	5,33	1,52	1,73	–
2	Wydaje mi się, że moje życie ma zawsze coś podniecającego	5,13	1,76	5,37	1,77	0,01	–
3	W życiu mam bardzo wyraźne cele i dążenia	5,20	1,69	5,80	1,24	3,96	0,05
4	Moje istnienie jest celowe i sensowne	4,90	1,82	5,97	1,03	8,10	–
5	Każdy dzień niesie ze sobą coś nowego	5,13	1,69	5,43	1,65	1,86	–
6	Gdybym miał możliwość wyboru, to chciałbym przeżyć 9 takich żyć jak moje.	4,03	2,28	5,43	1,41	15,11	0,001
7	Po przejściu na emeryturę będę mógł zająć się czymś interesującym	4,50	1,92	5,63	1,19	7,20	0,01
8	W dążeniu do celów życiowych udało mi się zaspokoić moje potrzeby	4,33	1,77	5,43	1,43	4,47	0,04
9	Moje życie dobrze się układa	4,57	1,63	5,33	1,58	0,07	–
10	Gdybym dziś miał umrzeć, miałbym poczucie, że moje życie było wartościowe.	4,50	1,92	4,91	1,86	0,35	–
11	Zastanawiając się nad własnym życiem, zawsze znajduję wytłumaczenie dla swojego życia.	3,90	1,87	5,00	1,68	1,81	–
12	Gdy zastanawiam się nad swoim stosunkiem do otaczającego świata, to znajduję swoją rolę w świecie	4,20	1,81	5,17	1,49	2,65	–
13	Jestem osobą bardzo odpowiedzialną	4,36	1,85	5,57	0,82	16,21	0,001

14	Gdy zastanawiam się nad zdolnością człowieka do wolnego wyboru, to wydaje mi się, że człowiek ma absolutnie wolny wybór przez całe życie	4,56	1,98	5,47	1,41	5,01	0,03
15	Mój stosunek do śmierci jest taki, że jestem na nią przygotowany	5,00	2,00	4,50	1,43	3,51	–
16	O samobójstwie: nigdy ani przez chwilę o tym nie myślałem	4,03	2,32	5,37	1,86	4,95	0,03
17	Uważam, że moje szanse na znalezienie sensu życia, celu i roli w życiu są bardzo duże	4,90	1,94	5,93	1,28	2,70	–
18	Uważam, że kieruję i kontroluję moje życie	4,71	1,82	5,37	1,49	1,27	–
19	Moje codzienne obowiązki są źródłem zadowolenia i radości	4,27	1,76	4,87	1,52	0,45	–
20	Doszedłem do wniosku, że mam wyraźne cele, dające pełne zadowolenie	4,87	1,92	5,67	1,29	4,34	0,04

Porównanie wyników z części A testu PIL w zakresie poczucia sensu życia u nieletnich i chłopców pozytywnie przystosowanych społecznie pozwoliła na stwierdzenie, że grupy te istotnie różnią się w zakresie następujących twierdzeń:

- Na poziomie p.u. $\leq 0,001$: Gdybym miał możliwość wyboru, to chciałbym przeżyć 9 takich żyć jak moje (twierdzenie 6). Jestem osobą bardzo odpowiedzialną (twierdzenie 13).
- Na poziomie p.u. $\leq 0,01$: Po przejściu na emeryturę będę mógł zająć się czymś interesującym (twierdzenie 7).
- Na poziomie p.u. $\leq 0,03$: Gdy zastanawiam się nad zdolnością człowieka do wolnego wyboru, to wydaje mi się, że człowiek ma absolutnie wolny wybór przez całe życie (twierdzenie 14). O samobójstwie: nigdy ani przez chwilę o tym nie myślałem (twierdzenie 16).
- Na poziomie p.u. $\leq 0,04$: W dążeniu do celów życiowych udało mi się zaspokoić moje potrzeby (twierdzenie 8). Doszedłem do wniosku, że mam wyraźne cele, dające pełne zadowolenie (twierdzenie 20).
- Na poziomie p.u. $\leq 0,05$: W życiu mam bardzo wyraźne cele i dążenia (twierdzenie 3).

Wyniki równania dyskryminacyjnego w zakresie różnic między poczuciem sensu życia u nieletnich i chłopców pozytywnie przystosowanych społecznie zawiera tab. 2.

Tab. 2. Równanie dyskryminacyjne: Badanie różnicy między poczuciem sensu życia (wyniki w Teście PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka) nieletnich (N=30) i młodzieży pozytywnie dostosowanej społecznie (N=30)

Zmienne Testu Poczucia Sensu Życia	Nieletni (N=30)		Chłopcy pozytywnie dostosowani (N=30)		Współczynniki niestandardyzowane (funkcja predykcyjna) (b)	λ Wilksa	p.u. ≤
	M	s	M	s			
Zdanie 13: Jestem osobą zupełnie nieodpowiedzialną / bardzo odpowiedzialną	4,37	1,85	5,6	0,8	0,7	0,85	0,002
Wartość stała: α					-3,47		
Istotność równania: $\chi^2=9,64$; p.u. ≤ 0,002							

W interpretacji psychologicznej równania należy zwrócić uwagę, że zmienną stanowiącą predyktor kwalifikujący do grupy nieletnich i do grupy chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie stanowi twierdzenie 13: Jestem osobą: zupełnie nieodpowiedzialną/bardzo odpowiedzialną.

Wyniki różnicujące nieletnich i chłopców pozytywnie dostosowanych w części B testu PIL zawierają tab. 3-8.

Tab. 3. Rozkład odpowiedzi na 19 pytanie projekcyjne w Teście PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka: „Punktem odniesienia pozwalającym zrozumieć moje istnienie jest...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=30)

Odpowiedzi na pytanie projekcyjne: „Punktem odniesienia pozwalającym zrozumieć moje istnienie jest...”	Liczba odpowiedzi udzielanych przez grupy		Istotność różnic	
	Nieletni (N=30)	Chłopcy pozytywnie dostosowani społecznie (N=30)	Wartość testu χ^2	p.u. ≤
Wartości związane z Bogiem	4	6		
Wartości związane z nauką	1	10		
Wartości związane z rodziną	8	9		
Wartości uznawane przez kolegów	13	4		
Brak odpowiedzi	4	1	9,25	0,002

Wyniki w zdaniu projekcyjnym „Punktem odniesienia pozwalającym zrozumieć moje istnienie jest...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=30) różnią się na poziomie istotności p.u. $\leq 0,002$. Na podstawie danych zawartych w tab. 3 można stwierdzić, że dla osób mających konflikt z prawem karnym znacznie częściej punktem odniesienia są wartości uznawane przez ich rówieśników, natomiast znacznie rzadziej wartości związane z własnym rozwojem poznawczym i z osiągnięciami nauki.

Tab. 4. Rozkład odpowiedzi na 16 pytanie projekcyjne w Teście PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka: „Najbardziej pasjonuje mnie...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=30)

Odpowiedzi na pytanie projekcyjne: „Najbardziej pasjonuje mnie...”	Liczba odpowiedzi udzielanych przez grupy		Istotność różnic	
	Nieletni (N=30)	Chłopcy pozytywnie dostosowani społecznie (N=30)	Wartość testu χ^2	p.u. \leq
Tajemnice świata	4	6		
Sport	10	8		
Mocne wrażenia	2	1		
Posiadanie pieniędzy i dobrych samochodów	14	3		
Brak odpowiedzi	0	2	7,43	0,006

Wyniki w zdaniu projekcyjnym „Najbardziej pasjonuje mnie...” w porównywanych grupach różnią się na poziomie istotności p.u. $\leq 0,006$. Różnice w zaprezentowanym zdaniu dotyczą głównie kategorii związanej z fascynacją dobrami materialnymi. Nieletni istotnie częściej koncentrują swoje zainteresowania wokół posiadania pieniędzy i dobrych samochodów.

Tab. 5. Rozkład odpowiedzi na 1 pytanie projekcyjne w Teście PIL J.C. Craumbaugh i L.T. Maholicka: „Moje życie jest...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=30)

Odpowiedzi na pytanie projekcyjne: „Moje życie jest...”	Liczba odpowiedzi udzielanych przez grupy		Istotność różnic	
	Nieletni (N=30)	Chłopcy pozytywnie dostosowani (N=30)	Wartość testu χ^2	p.u. \leq
Sensowne (piękne, ciekawe, wartościowe)	11	23		
Bezsensowne (puste, szare, bezcelowe)	9	4		
Inne	0	3	6,15	0,01

Wyniki w zdaniu projekcyjnym „Moje życie jest...” w grupie nieletnich i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie różnią się na poziomie istotności p.u. $\leq 0,01$. Osoby pozytywnie dostosowane społecznie znacznie częściej wskazywały na sensowność, wartościowość i celowość swojego życia. Natomiast u nieletnich zaznaczyła się odwrotna tendencja. Osoby z tej grupy znacznie częściej wprost pisały o braku sensowności i celowości swojego życia, a istotnie rzadziej zwracały uwagę na pozytywną wartość własnej egzystencji.

Tab. 6. Rozkład odpowiedzi na 6 pytanie projekcyjne w Teście PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka: „Najbardziej beznadziejną rzeczą jest...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=30)

Odpowiedzi na pytanie projekcyjne: „Najbardziej beznadziejną rzeczą jest...”	Liczba odpowiedzi udzielanych przez grupy		Istotność różnic	
	Nieletni (N=30)	Chłopcy pozytywnie dostosowani (N=30)	Wartość testu χ^2	p.u. \leq
Życie bez celu	12	3		
Samobójstwo	2	8		
Wojna i śmierć	6	8		
Polityka	5	5		
Brak odpowiedzi	5	6	5,19	0,02

Wyniki w zdaniu projekcyjnym „Najbardziej beznadziejną rzeczą jest...” w porównywanych grupach różnią się na poziomie istotności $p.u. \leq 0,02$. Odpowiedzi badanych zasadniczo różnią się w dwóch kategoriach. Nieletni znacznie częściej stwierdzali, że najbardziej beznadziejną rzeczą jest życie bez celu, w wyniku czego ich egzystencja ma charakter przypadkowy i chaotyczny. Jednocześnie osoby z tej grupy istotnie rzadziej zwracają uwagę na beznadziejność samobójczej śmierci.

Tab. 7. Rozkład odpowiedzi na 4 pytanie projekcyjne w Teście PIL J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka: „W życiu już osiągnąłem...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych (N=30)

Odpowiedzi na pytanie projekcyjne: „W życiu już osiągnąłem...”	Liczba odpowiedzi udzielanych przez grupy		Istotność różnic	
	Nieletni (N=30)	Chłopcy pozytywnie dostosowani (N=30)	Wartość testu χ^2	p.u. \leq
Szczęście	8	16		
Wykształcenie	2	3		
Nic	14	8		
Brak odpowiedzi	6	3	4,81	0,03

Wyniki w zdaniu projekcyjnym „W życiu już osiągnąłem...” w grupie nieletnich i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie różnią się na poziomie istotności $p.u. \leq 0,03$. W zdaniu dotyczącym dotychczasowych osiągnięć życiowych zwracają uwagę dwie kategorie odpowiedzi. Osoby pozytywnie dostosowane znacznie częściej stwierdzały, że w życiu osiągnęły szczęście, a więc mają powody do zadowolenia. Natomiast nieletni znacznie częściej stwierdzali, że w ich dotychczasowym życiu nie było wartościowych osiągnięć.

Tab. 8. Rozkład odpowiedzi na 15 pytanie projekcyjne w Teście PIL J.C. Crumbaugh'a i L.T. Maholicka: „Próbuję zrozumieć, dlaczego w życiu...” w grupie nieletnich (N=30) i chłopców pozytywnie dostosowanych społecznie (N=30)

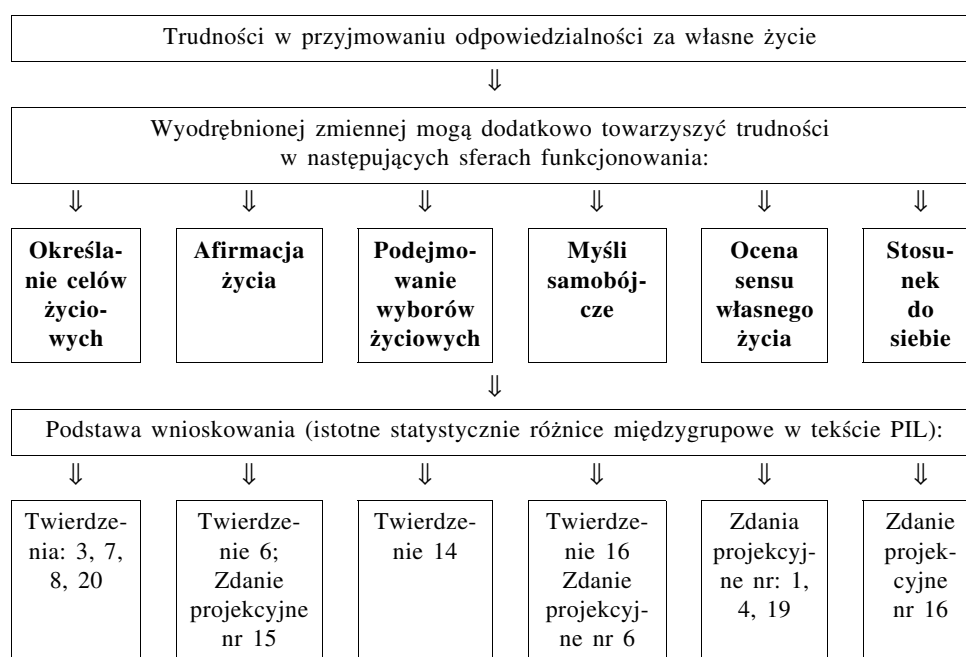
Odpowiedzi na pytanie projekcyjne: „Próbuję zrozumieć, dlaczego w życiu...”	Liczba odpowiedzi udzielanych przez grupy		Istotność różnic	
	Nieletni (N=30)	Chłopcy pozytywnie dostosowani społecznie (N=30)	Wartość testu χ^2	p.u. \leq
Istnieje śmierć i cierpienie	16	4		
Istnieje przestępczość i przemoc	4	18		
Istnieją konflikty między ludźmi	1	7		
Brak odpowiedzi	9	1	4,14	0,04

Wyniki w zdaniu projekcyjnym „Próbuję zrozumieć dlaczego w życiu...” w porównywanych grupach różnią się na poziomie istotności p.u. $\leq 0,04$. Odpowiedzi nieletnich i chłopców dobrze przystosowanych różnią się w zakresie każdej kategorii. Refleksję chłopców mających konflikt z prawem karnym istotnie częściej budziło zjawisko cierpienia i śmierci. Ponadto część osób z tej grupy (ok. 1/3) miało trudności z analizą tego typu zagadnień, ponieważ nie udzieliła żadnej odpowiedzi. Natomiast chłopcy pozytywnie dostosowani znacznie częściej zastanawiali się nad problemami związanymi z przemocą, przestępczością i konfliktami natury interpersonalnej.

V. WNIOSKI KOŃCOWE

Próba odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące specyfiki doświadczenia poczucia sensu życia przez nieletnich zostanie przedstawiona na podstawie informacji zawartych na schemacie 1. Do analizy trudności w zakresie poczucia sensu życia nieletnich wykorzystano czynniki wyodrębnione w części A i części B testu PIL.

Schemat 1. Specyfika trudności nieletnich w zakresie poczucia sensu życia uzyskana na podstawie analizy wyników badań własnych

Wnioski wypływające z uzyskanych prawidłowości umieszczonych na schemacie 1:

1. Podstawowym i najważniejszym stwierdzeniem wypływającym z przeprowadzonych badań jest fakt, że głównym problemem nieletnich w zakresie doświadczania poczucia sensu życia są trudności z podejmowaniem odpowiedzialności za własne zachowanie. Uzyskana prawidłowość jest zgodna ze stanowiskiem J. Rottera, który stwierdził, że postępowanie człowieka jest zależne nie tylko od rodzaju i ważności celów, ale także od spostrzegania przyczynowego związku między własnym zachowaniem a jego następstwami. Gdy osoba subiektywnie nie spostrzega siebie jako podmiotu odpowiedzialnego za zachowanie, to wówczas występuje poczucie kontroli zewnętrznej. W takim wypadku zaistniały skutek własnego zachowania jest interpretowany jako wynik przypadku, szczęścia, przeznaczenia, jako zdarzenie kontrolowane przez innych ludzi mających władzę. Natomiast jeżeli człowiek spostrzega, że zaistniały rezultat jest uwarunkowany własnym zachowaniem czy jego osobistymi, względnie stałymi właściwościami, to jest to określane jako poczucie kontroli wewnętrznej. Trwałe i zgeneralizowane oczekiwania dotyczące lokalizacji kontroli tworzą się w toku uczenia społecznego. Można je

traktować jako wymiar osobowości, jako continuum od zgeneralizowanego poczucia kontroli zewnętrznej do zgeneralizowanego poczucia kontroli wewnętrznej (Drwal 1995 s. 228). Uzyskane wyniki dotyczące poczucia braku odpowiedzialności za własne życie jako podstawowej trudności w zakresie poczucia sensu życia nieletnich są zgodne z wynikami badań G. Reker (1977) na grupie 48 więźniów, również przeprowadzonych za pomocą Testu PIL. W badaniach tych stwierdzono, że poczucie sensu życia jest ściśle związane z poczuciem kontroli wewnętrznej. Im wyższe nasilenie wewnętrzsterowności występowało u badanych więźniów, tym bardziej doświadczali oni sensowności własnego życia. Trudności nieletnich w zakresie przyjmowania odpowiedzialności mogą ujawniać się w różnych momentach funkcjonowania. Wynika to z faktu, że funkcja poczucia odpowiedzialności ujawnia się zarówno przed podejmowaniem decyzji, podczas realizacji zadań oraz w sytuacji zaistnienia skutków działania. Przed podjęciem decyzji poczucie odpowiedzialności jako struktura poznawczo-emocjonalna dokonuje oceny możliwego wyboru według nadrzędnych dla jednostki ustosunkowań pochodzących ze sfery biologicznej, psychicznej, społecznej i duchowej. W momencie realizowania czynności mogą zaistnieć warunki, które ujadnią, że ostateczny rezultat działania może być inny, niż jednostka przewidywała, dlatego potrzebna jest modyfikacja zachowania lub odstępianie od niego. Natomiast po wystąpieniu rezultatów odpowiedzialność może wzbudzić poczucie winy (gdy decyzja była niezgodna z przyjmowanym uprzednio kryterium) lub satysfakcję i poczucie dumy z wykonanego zadania (Ostrowska 1986, s. 220).

2. Nieletni mogą mieć również trudności z określaniem celów życiowych, do których chcieliby zdążać. Tego typu trudności mogą być związane z lękiem przed przyszłością wynikającą z zaburzonej percepcji własnej podmiotowości i zachowań w świecie zewnętrznym. Zaburzenia tego typu mogą zwiększać ryzyko zachowań obronnych, takich jak rezygnacja, ucieczka od życia w substancje psychoaktywne, protest, absolutyzację postawy „mieć” lub myśli samobójcze. Potwierdzeniem lęku przed przyszłością u nieletnich są refleksje związane ze zdaniem projekcyjnym „Próbuję zrozumieć, dlaczego w życiu...”. Ponad połowa nieletnich próbowała zrozumieć zjawisko śmierci, samotności, cierpienia, braku zrozumienia między ludźmi. Jednocześnie duża część tej grupy nie potrafiła dokończyć tego zdania. Kolejną przesłanką świadczącą o występowaniu trudności z określeniem celów życiowych w grupie nieletnich były odpowiedzi na zadanie projekcyjne „Najbardziej bez nadziejną rzeczą jest...” Prawie połowa nieletnich stwierdziła, że do najbardziej

beznadziejnych rzeczy należy samotność oraz życie bez celu. Takie odpowiedzi mogą sugerować frustrację potrzeby sensowności własnego życia.

3. Trudności w zakresie podejmowania odpowiedzialności za własne życie ściśle wiążą się z problemem obrazu samego siebie i podejmowania różnego typu decyzji życiowych. Osoba nie chce lub nie potrafi podejmować różnych wyborów, gdy nie czuje się kompetentna do samodzielnej realizacji zachowań będących wynikiem podjętej decyzji. W związku z tym najczęściej naśladuje postępowanie innych ludzi lub bezrefleksyjnie podporządkowuje się ich decyzjom, szczególnie presji rówieśników. Potwierdzeniem takiej tezy są odpowiedzi w zdaniu projekcyjnym „Punktem istnienia pozwalającym zrozumieć moje istnienie jest...”, w których prawie połowa grupy nieletnich stwierdziła, że taki punkt odniesienia stanowią inni ludzie, a głównie koledzy. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że wartości wyższe były punktem odniesienia tylko dla czterech osób z grupy nieletnich. Twierdzenia dotyczące zaburzonego obrazu siebie u nieletnich potwierdzają również wyniki badań K. Ostrowskiej (1981, s. 232), która stwierdziła, że osoby wchodzące w konflikt z prawem karnym, szczególnie sprawcy czynów agresywnych, mają specyficzny obraz świata i własnej osoby. Pod wpływem określonych doświadczeń życiowych uważają się za silnych, ale pokrzywdzonych. Otaczający świat jest przez nich postrzegany jako wrogi, a oni są wobec tej wrogości bezsilni i bezradni. Chcąc utrzymać własną egzystencję, muszą walczyć z innymi. W kontaktach interpersonalnych nie mogą dostrzec żadnego ładu i harmonii, dlatego są nastawieni wyłącznie na teraźniejszość. Działają pod wpływem doraźnych impulsów i zadań, przynoszących natychmiastową gratyfikację, rzadko więc podejmują dalekosiężne plany (Ostrowska 1981, s. 180-181). Negatywne i wrogie ujmowanie rzeczywistości znajduje odbicie w percepcji własnych możliwości realizowania jakichkolwiek zadań w społeczeństwie. Poczucie zagrożenia powoduje, że nieletni wiele wysiłku wkładają w to, aby zyskać poczucie pewności w otaczającym świecie (Ostrowska 1981, s. 229). Podejmowanie konstruktywnych zachowań o charakterze społecznym utrudnia dodatkowo fakt nieadekwatnej samooceny (zawyżonej lub zaniżonej) w stosunku do osiągniętych zadań i sukcesów (Ostrowska 1981, s. 232).

Na podstawie przedstawionych wniosków dotyczących specyfiki poczucia sensu życia nieletnich można sformułować postulaty w kierunku dorosłych, którzy powinni pomagać młodzieży w nadawaniu znaczenia i wartości własnej egzystencji. Pomoc rodziców i wychowawców powinna dotyczyć kształtowania u młodzieży wewnętrznego poczucia kontroli, polegającego na świadomo-

mości, że sukces w ważnych sferach aktywności życiowej zależy w dużej mierze od cech, które osoba posiada (wewnętrzna przyczyna sukcesu), a nie od przyczyn zewnętrznych (np. szczęścia). Ponadto wychowawcy powinni umiejętnie ćwiczyć refleksję nastolatków dotyczącą istoty sensu życia i preferencji wartości. Istnienie tego typu refleksji jest bardzo istotne ze względu na relację (Kościuch 1984, s. 43) wartości–postawy w życiu człowieka, ponieważ system wartości dostarcza motywacji i wzorców dla kształtowania postaw, a w przypadku ich utrwalenia determinuje większość zachowań jednostki.

W oddziaływaniach dorosłych należy zwracać uwagę, aby u młodzieży powstawał adekwatny obraz siebie, będący podstawowym elementem dojrzałej osobowości. Według S. Sieka (1986, s. 298) aprobata wiedzy o sobie samym sprzyja poczuciu rzeczywistości i sprawia, że człowiek zyskuje przekonanie o słuszności wybranej drogi życia. Osoba z pozytywnym obrazem siebie potrafi zająć zdecydowane stanowisko, powiedzieć „tak” lub „nie”, uwolnić się spod tyranii opinii i nacisków grupy społecznej, w której żyje. Jednocześnie człowiek z adekwatnym obrazem siebie jest zdolny do zmiany własnej opinii przy realizacji wyznaczonych celów.

BIBLIOGRAFIA

- B o g u n i a L. (1973): Czyny nieletnich o znamionach przestępstw seksualnych, Wrocław: Ossolineum.
- C h l e w i ń s k i Z., Z a l e s k i Z. (1989): Godność, [w:] L. B i e ń k o w s k i, P. H e m p e r e k, S. K a m i ń s k i, J. M i s i u r e k, K. S t a w e c k a, A. S t ę p i e ń, A. S z a f r a ń s k i, J. S z l a g a, A. W e i s s (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin: TN KUL, s. 1231-1232.
- C i e ś l a k M. (1995): Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia, Warszawa: Wyd. Prawn. PWN.
- C z a p ó w C., M a n t u r z e w s k i S. (1960): Niebezpieczne ulice, Warszawa: KiW.
- D r w a l R. (1995): Kwestionariusz do Pomiaru Poczucia Kontroli (Delta), [w:] P. B r z o z o w s k i, P. O l e ś (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości. Wybrana zagadnienia i techniki*, Warszawa, PWN: s. 228-241.
- G r z e ś k o w i a k A. (1986): Postępowanie w sprawach nieletnich (Polskie prawo nieletnich), Toruń: UMK.
- J a n u s z e w s k i A. (1988): Niektóre uwarunkowania zdolności poznawania samego siebie i drugiej osoby, Lublin: RW KUL.

- K o ś c i u c h J. (1984): Hierarchie wartości w nerwicach i psychopatii oraz ich zmiany pod wpływem psychoterapii, Warszawa: ATK.
- K o z i e Ń s k a A. (1982): Napady rabunkowe dokonywane przez nieletnich (wyniki badania sondażowego na tle analizy statystycznej, *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, nr 12, s. 73-87.
- K o w a l c z y k S. (1986): Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego, Wrocław: Imprimatur.
- M u d y Ń K. (1998): Dysonans poznawczy, [w:] W. S z e w c z u k (red.), *Encyklopedia Psychologii*. Warszawa: Fundacja Innowacja, s. 69-73.
- N o w a k M. (2000): Podstawy pedagogiki otwartej, Lublin: RW KUL.
- O s t r o w s k a K. (1981): Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych, Warszawa: PWN.
- O s t r o w s k a K., W ó j c i k D. (1986): Teorie kryminologiczne, Warszawa: ATK.
- P o p i e l s k i K., W o l i c k i M. (1987): Antropologiczno-filozoficzne podstawy analizy egzystencjalnej i niektóre jej aplikacje do teorii osobowości, [w:] K. P o p i e l s k i (red.), *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*, Lublin: RW KUL, s. 101-106.
- P o p i e l s k i K. (1987): „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne, [w:] K. P o p i e l s k i (red.), *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*, Lublin: RW KUL, s. 107-139.
- P o p i e l s k i K. (1994): Noetyczny wymiar osobowości. *Studia z logoteorii i logoterapii*, Lublin: RW KUL.
- P i l e c k a B. (1986): Test Poczucia Sensu Życia – Purpose-in-Life Test (PIL). J.C. Crumbaugh i L.T. Maholicka, [w:] B. P i l e c k a (red.), *Osobowościowe i środowiskowe korelaty poczucia sensu życia*, Rzeszów: WSP, s. 63-65.
- R e k e r G. (1977): The Purpose in Life Test in an Inmate Population. An Empirical Investigation, „*Journal of Clinical Psychology*”, 33, s. 688-693.
- S i e k S. (1986): Formowanie osobowości, Warszawa: ATK.
- S i e m a s z k o A., G r u s z c z y Ń s k a B., M a r c z e w s k i M. (1999): Atlas przestępczości w Polsce, t. 2, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- S i t k o w s k a K. (1997): Przeciwdziałanie przestępczości nieletnich, [w:] B. H o ł y s t (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, s. 185-203.
- U c h n a s t Z. (1987): Koncepcja człowieka jako osoby w psychologii humanistyczno-egzystencjalnej, [w:] K. P o p i e l s k i (red.), *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*, Lublin: RW KUL, s. 77-100.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. Nr 35, poz. 228).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553).
- W o ź n i a k - K r a k o w i a n A., P a w l i c a B. (1998): Przestępczość nieletnich na terenie województwa częstochowskiego w latach 1991-1996, [w:] J. P a p i e ż, A. P ł u k i s (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek, s. 453-463.

THE SIGNIFICANCE OF PSYCHOLOGICAL VARIABLES
IN THE VIOLATION
OF THE NORMS OF CRIMINAL LAW
IN THE CASE OF JUVENILE DELINQUENTS

S u m m a r y

The paper has a theoretical-empirical character. In its theoretical part, the concept of a juvenile delinquent has been explained with respect to the following criteria: demoralisation, commitment of criminal acts, the use of educational and corrective means. Furthermore, dimensions of the sense of life as psychological variables have been pinpointed. They have a considerable impact on the formation of human behaviour.

In the empirical part some results of research on the sense of life in the juvenile delinquents have been shown. The research was conducted in two groups: among 30 juvenile delinquents (group I) who were on probation (due to their criminal records), and among 30 boys with positive social adjustment (group II). The measurement of the sense of life was conducted by means of J.C. Crumbaugh's and L.T. Maholick's *Purpose-in-Life Test* (PIL).

The results allow us to state that juvenile delinquents find it difficult to take responsibility for their own lives. This is mainly due to the external source of control. Additionally, juvenile delinquents in conflict with criminal law have problems to determine their goals in life, make decisions, and affirm their life. Moreover, they tend to make negative self-assessment and adopt a negative attitude towards their life. This often coincides with suicidal thoughts.

The above regularities deal with the sense of life in adolescents violating the norms of criminal law. They should be the grounds for rehabilitation addressed at this group. The application of psychological strategies in the rehabilitation of juvenile delinquents should serve, above all, the enhancement of the sense of self-control and responsibility for their own behaviour, the establishment of goals in life, and should help them make adequate self-assessment.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: nieletni, czyny karalne, demoralizacja, poczucie sensu życia, poczucie zewnętrznej kontroli, odpowiedzialność, problemy decyzyjne, negatywna samoocena, myśli samobójcze.

Key words: juvenile delinquent, criminal acts, demoralisation, experience of the sense of life, sense of external control, responsibility, decision-making problems, negative self-assessment, suicidal thoughts.